

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2024. № 1.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.1.8>

УДК 330

Л. В. Пащук,

*д. е. н, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1184-1545>

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕШКОДИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

L. Pashchuk,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

INSTITUTIONAL OBSTACLES TO THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE SECTOR OF THE ECONOMY OF UKRAINE

У статті досліджено інституційні перешкоди, які впливають на розвиток інноваційного сектору економіки України, та розроблено рекомендації щодо створення сприятливих умов для інноваційного розвитку української економіки і мінімізації негативного впливу інституційних чинників. Автором ідентифіковано складові інституційної системи, досліджено сучасні інституційні перешкоди інноваційного розвитку на формальному та неформальному рівнях інституційної системи, проаналізовано сучасний стан інноваційної активності в Україні через динаміку таких статистичних

показників як кількість поданих заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності та кількість штатних працівників у професійній, науковій та технічній сферах. Визначено пріоритетні заходи у напрямі протидії інституційним перешкодам інноваційного розвитку, які включають: формування інноваційної інфраструктури, створення фінансових стимулів для економічних суб'єктів, удосконалення механізмів охорони прав інтелектуальної власності та пропагування цінностей поваги до інтелектуальної праці.

The article examines institutional obstacles that affect the innovative sector development of Ukraine's economy and develops a list of useful practical recommendations to create favorable conditions for the innovative development of the domestic economy and minimize the negative impact of destructive institutional factors. The author identified the structural components of the institutional system and researched current institutional obstacles to innovative development at the formal and informal levels of the institutional system, which may be the primary reason for reducing the attractiveness of innovative activity. The article analyzes the current state of innovation activity in Ukraine through the dynamics of such statistical indicators as the number of submitted applications for the registration of industrial property objects and the number of full-time employees in professional, scientific and technical spheres in recent years. The author revealed the presence of a tendency to decrease the analyzed indicators during the analyzed period, which may be evidence that currently institutional factors exert a negative influence on innovative activity. It is noted that in modern conditions, innovative development is considered a key element of the recovery of the economy of Ukraine, which necessitates the implementation of changes to minimize the negative impact of destructive institutional factors. The author has identified priority measures in the direction of counteracting institutional obstacles to the innovative development of the economy of Ukraine, which include: the formation of innovative infrastructure to transform the results of intellectual activity into innovative products; the creation of financial incentives for economic entities engaged in innovative activities in the form of a special tax regime; improvement of mechanisms for the protection of intellectual

property rights in terms of determining the level of penalties for improper use of objects of intellectual activity of others; promoting the value of intellectual work and respect for its results.

Ключові слова: *інституції, інституційна система, інституційні перешкоди, інституційні зміни, інноваційний розвиток, інновації, національна економіка, економіка України.*

Keywords: *institutions, institutional system, institutional obstacles, institutional changes, innovative development, innovations, national economy, economy of Ukraine.*

Постановка проблеми: Загальновизнано, що інституційні перешкоди постають одним із негативних факторів інноваційного розвитку сучасних економічних систем, деструктивно впливаючи на поведінку суб'єктів господарювання, залучених до реалізації інноваційної діяльності. У цьому контексті дослідження інституційних перешкод інноваційного розвитку економіки України, що перебуває під впливом безпрецедентних глобальних викликів та загроз сучасності, є актуальною проблемою економічної науки та господарської практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційним проблемам інноваційного розвитку економіки України присвячені напрацювання багатьох вітчизняних дослідників, а саме В. Базилевича, З. Варналія, О. Ватаманюка, В. Вірченка, Н. Гражевської, М. Ситницького та інших. Групою дослідників доведено існування стійкого взаємозв'язку між інноваціями та рівнем економічного зростання України [6, с. 120]. Ґрунтовне дослідження інституційного впливу на інноваційний розвиток здійснив О. Ватаманюк [8]. Проблеми інституційно-організаційного забезпечення сфери охорони прав інтелектуальної власності знайшли відображення в працях В. Вірченка [2] тощо. Водночас, актуальні проблеми формування та подолання інституційних перешкод інноваційного розвитку економіки України все ще не отримали належного висвітлення у сучасній науковій літературі.

Постановка завдання дослідження. Мета статті полягає у дослідженні інституційних перешкод інноваційного розвитку української економіки та розробці практичних рекомендацій щодо протидії зазначеним інституційним перешкодам. Завдання дослідження передбачають визначення структурних складових інституційної системи, виявлення інституційних перешкод інноваційного розвитку економіки України на формальному та неформальному рівні, аналіз сучасного стану інноваційної активності в Україні, виявлення пріоритетних напрямів інституційних реформ задля створення сприятливих умов для стійкого розвитку вітчизняної економіки та зміцнення національної безпеки в умовах війни та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засвідчує досвід країн з розвинутою економікою, інновації є невід'ємною складовою економічного зростання та важливим фактором розширеного суспільного відтворення. Впровадження інновацій у реальному секторі економіки підвищує конкурентоспроможність не тільки окремих суб'єктів господарювання на внутрішньому ринку, але й національної економіки у світовому масштабі [9, с. 26]. При цьому високий рівень інноваційної активності економічних суб'єктів неможливо забезпечити без ефективної інституційної системи, важливими складовими якої є формальні та неформальні «правила гри». При цьому держава має монопольну можливість «редагувати» інституційну систему, формуючи інституції, що стимулюють економічних суб'єктів здійснювати інноваційну діяльність. Йдеться про комплекс заходів організаційного, науково-технічного та виробничого характеру, спрямованих на нагромадження та використання у господарській діяльності інтелектуального капіталу з метою створення конкурентоспроможних продуктів та підвищення глобальної конкурентоспроможності національної економіки [1]. Важливими суб'єктами такої інноваційної діяльності є підприємства та підприємницькі екосистеми.

Слід погодитись з тим, що структура інституційної системи може змінюватися під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, адаптуючись до потреб та інтересів суб'єктів господарювання. У процесі зазначених змін можуть з'являтися інституції, які набувають деструктивних ознак як на

формальному, так і неформальному рівнях. У межах нової інституційної економічної теорії такі інституційні перешкоди отримали назву інституційних дисфункцій [5, с. 294]. Наслідком їхнього формування та закріплення в економічній системі може бути зниження показників інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, що в свою чергу провокує погіршення рівня конкурентоздатності результатів інтелектуальної діяльності та зменшення загального рівня конкурентоспроможності національної економіки.

До інституційних перешкод формальної складової інституційної системи, представленої нормативними та правовими актами, що впливають на інноваційний розвиток, слід віднести:

- відсутність належних стимулів комерціалізації інноваційної продукції;
- низька ефективність механізмів захисту прав інтелектуальної власності;
- «декоративність» соціальних гарантій для інноваційних проєктів;
- недостатній розвиток інноваційної інфраструктури;
- недієвість механізмів комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності та їх трансформації в інтелектуальний капітал [1].

У свою чергу неформальна складова інституційної системи відіграє надзвичайно важливу роль в інноваційному розвитку економічних систем, постаючи основою сучасної інноваційної культури, яка є відображенням реального ставлення економічних суб'єктів до інноваційної діяльності. При цьому можна виокремити такі неформальні інституційні перешкоди інноваційного розвитку:

- опортунізм щодо порушення прав інтелектуальної власності;
- недостатнє впровадження принципів соціальної відповідальності;
- зневажливе ставлення населення до результатів інтелектуальної праці;
- корупцію;
- порушення принципів академічної доброчесності [2].

Якщо проаналізувати перелічені інституційні чинники, то можна констатувати, що нині для інноваційної сфери України є характерним переважання неформальних інституційних дисфункцій, що підсилюються дією формальних інституційних перешкод. Зазначене знаходить відображення в

зменшенні привабливості інноваційної діяльності та скороченні кількості інноваційно активних підприємств.

Як наслідок, поширеною є практика пошуку сприятливіших умов для подальшого розвитку та захисту інноваційних проєктів закордоном, навіть за умови їх започаткування в Україні. Описане негативне явище не є новим для вітчизняної економіки, однак у сучасних умовах суттєво загострюється, оскільки відтік інновацій нерозривно пов'язаний з відтоком інтелектуального капіталу, який вважається найважливішою конкурентною перевагою національних економік в сучасному глобальному середовищі [7, с. 310].

Емпіричними індикаторами наявності інституційних перешкод для інноваційної діяльності економічних суб'єктів в Україні може бути зниження низки інноваційних показників протягом останніх років. Оскільки результатами інноваційної діяльності постають нові об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки і т.д.), доречним є використання показника динаміки поданих заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності в Україні за 2016-2022 рр. у якості одного із зазначених індикаторів (рис. 1). Важливо відмітити, що показник кількості поданих заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності може розглядатися у якості індикатора загального рівня інноваційної активності, однак при цьому не співпадає з показником кількості реєстрацій.

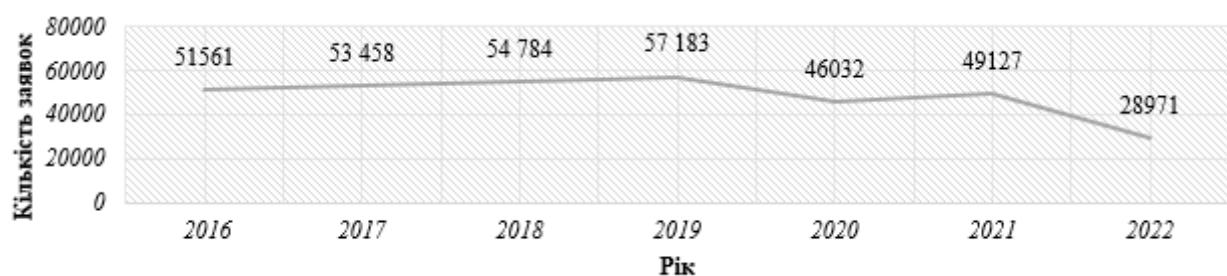

Рис 1. Динаміка кількості поданих заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності в Україні за 2016-2022 рр.

Джерело: систематизовано за даними [4]

Згідно даних статистичних звітів Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій щодо результатів подання заявок на

реєстрацію об'єктів промислової власності найбільша кількість поданих заявок припадає на 2019 рік (57183 од), а найменша – на 2022 рік (28971 од). При цьому, слід відмітити існуючий тренд до зменшення рівня аналізованого показника та його суттєве падіння майже вдвічі станом на 2022 рік.

У контексті проблеми, що досліджується, заслуговує на увагу показник динаміки середньооблікової кількості штатних працівників у професійній, науковій та технічній діяльності в Україні за 2017-2022 рр. (рис. 2).

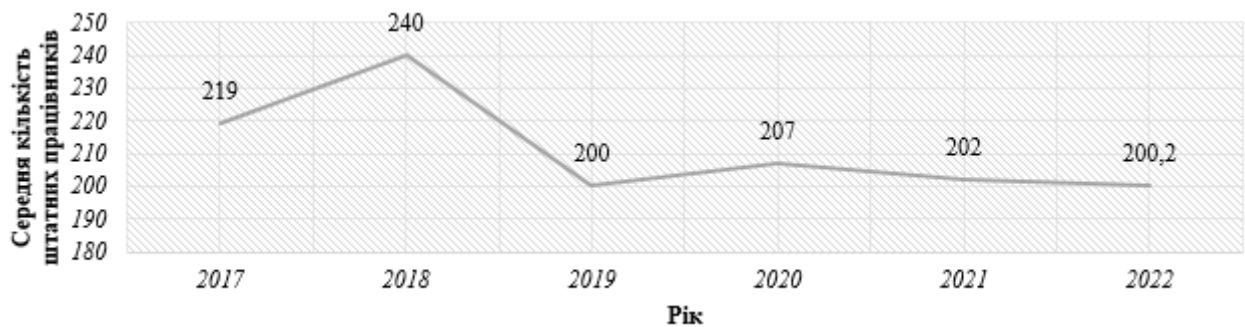

Рис 2. Динаміка середньооблікової кількості штатних працівників у професійній, науковій та технічній діяльності в Україні за 2017-2022 рр. (тис. осіб)

Джерело: систематизовано за даними [3]

Дані Державної служби статистики України засвідчують, що впродовж проаналізованого періоду кількість штатних працівників у професійній, науковій та технічній діяльності в нашій країні коливалася в межах від 200 тис. осіб у 2019 році (мінімальний рівень) до 240 тис. осіб у 2018 (максимальний рівень). Аналогічно до попереднього показника, зафіксований тренд до його зменшення.

Виявлена динаміка поданих заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності та кількості штатних працівників у професійній, науковій та технічній сферах засвідчує відсутність стимулів до інноваційної діяльності в Україні, що зумовлено в т.ч. дією інституційних перешкод.

За цих умов постає необхідність модернізації інституційної системи з метою створення сприятливих умов для інноваційного розвитку вітчизняної економіки і мінімізації негативного впливу інституційних чинників, оскільки швидкість повоєнної відбудови економіки буде визначатися в т.ч. кількістю

інноваційно активних підприємств, наявним людським капіталом та рівнем технологій.

На наше переконання, пріоритетними реформами у цьому напрямі мають стати заходи, спрямовані на:

- формування інноваційної інфраструктури, сфокусованої на ефективному перетворенні результатів інтелектуальної діяльності в інноваційні продукти з метою їх подальшою комерціалізації;
- надання спрощеного режиму оподаткування для суб'єктів господарювання, які займаються інноваціями;
- удосконалення механізмів охорони прав інтелектуальної власності;
- пропагування серед населення цінності інтелектуальної праці та поваги до неї.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Результати проведеного дослідження засвідчили, що впродовж останніх років в Україні відбувається зменшення обсягів інноваційної активності, що проявляється в тому числі через зменшення кількості поданих заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності та середньооблікової кількості штатних працівників у професійній, науковій та технічних сферах. Зазначене є результатом впливу інституційних перешкод, як на формальному, так і на неформальному рівнях. Не можна не відмітити, що в сучасних умовах інноваційний розвиток розглядається ключовим елементом відновлення економіки України, що зумовлює необхідність здійснення змін з метою мінімізації негативного впливу інституційних чинників.

Пріоритетними заходами у цьому напрямі мають стати: формування інноваційної інфраструктури, що забезпечить підтримку новаторів та креаторів через швидку трансформацію результатів інтелектуальної діяльності в інноваційні продукти. Йдеться про технологічні та наукові парки, бізнес-інкубатори тощо. Ураховуючи необхідність здійснення фінансової підтримки творців необхідно розробити спеціальний режим оподаткування для суб'єктів господарювання, які займаються інноваційною діяльністю. Необхідно також здійснити удосконалення механізмів охорони прав власності у частині

збільшення рівня покарань для порушників за неправомірне використання об'єктів чужої інтелектуальної діяльності. Також варто звернути увагу на пропагування серед населення цінності інтелектуальної праці та поваги до її результатів, що в довгостроковій перспективі може бути основою для поліпшення інноваційної культури. Пропоновані заходи варто розглядати як початкові, оскільки вони охоплюють тільки актуальні інституційні проблеми, але при цьому вони можуть стати основою для подальших інституційних змін у напрямі продукування інновацій.

Перспективи подальших розробок з описаної тематики полягають у дослідження міжнародної практики подолання інституційних перешкод інноваційного розвитку та аналізу можливостей імплементації цього досвіду в українських реаліях.

Література

1. Вірченко В., Вірченко В. Пріоритети розвитку інноваційної діяльності в контексті реіндустріалізації економіки України. *Економіка та суспільство*. 2022. 38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-10>
2. Вірченко В., Кущинська О., Спасіченко О. Інституційно-організаційне забезпечення охорони прав інтелектуальної власності в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-60>
3. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Статистика та звіти УКРНОІВІ. URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/UKRNOIVI-statistics>.
5. Grazhevskaya N., Gaidai T., Mostepaniuk A., Zavazhenko A. Institutional dysfunctions as a factor of convergent-divergent institutional development of post-socialist countries. *Access to science, business, innovation in digital economy, ACCESS Press*. 2021. 2(3). pp. 290-308. DOI: [https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3(7))
6. Kalivoshko O., Kraevsky V., Burdeha K., Lyutyi I., Kiktev N., The Role of Innovation in Economic Growth: Information and Analytical Aspect. 2021 *IEEE 8th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and*

Technology (PIC S&T). Kharkiv, Ukraine. 2021. pp. 120-124. DOI: <https://doi.org/10.1109/PICST54195.2021.9772201>

7. Sitnicki M., Stepanova A., Pryimak V., Zhylynska O. Creative management: Model for the development of entrepreneurial competencies. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. 20(3). pp. 310-324. DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.25](https://doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.25)

8. Vatamaniuk O., Ostroverkh P., Salovskyi O. Basic institutions and economic development in central- and eastern-european post-communist countries. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. 5(40). pp. 524-534. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.245210>

9. Virchenko V., Petrunia Yu., Osetskyi V., Makarenko M., Sheludko V. Commercialization of Intellectual Property: Innovative Impact on Global Competitiveness of National Economies. *Marketing and Management of Innovations*. 2021. 2. pp. 25-39. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.2-02>

References

1. Virchenko, V. and Virchenko, V. (2022), “Priorities for the development of innovative activity in the context of the reindustrialization of the economy of Ukraine”, *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-10>

2. Virchenko, V., Kushchynska, O. and Spasichenko, O. (2021), “institutional and organizational support for intellectual property rights protection in Ukraine”, *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-60>

3. State Statistics Service of Ukraine (2023), Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 January 2024).

4. Ukrainian Institute of Intellectual Property (2023), “Statistics and reports of UANIPIO”, Available at: <https://ukrpatent.org/uk/articles/UKRNOIVI-statistics> (Accessed 10 January 2024).

5. Grazhevskaya, N., Gaidai, T., Mostepaniuk, A. and Zavazhenko, A. (2021), “Institutional dysfunctions as a factor of convergent-divergent institutional

development of post-socialist countries”, *Access to science, business, innovation in digital economy*, *ACCESS Press*, vol. 2(3), pp. 290-308. DOI: [https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3(7))

6. Kalivoshko, O., Kraevsky, V., Burdeha, K., Lyutyy, I. and Kiktev, N. (2021), “The Role of Innovation in Economic Growth: Information and Analytical Aspect”, *2021 IEEE 8th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)*, Kharkiv, Ukraine, pp. 120-124. DOI: <https://doi.org/10.1109/PICST54195.2021.9772201>

7. Sitnicki, M., Stepanova, A., Pryimak, V. and Zhylynska, O. (2022), “Creative management: Model for the development of entrepreneurial competencies”, *Problems and Perspectives in Management*, vol. 20(3), pp. 310-324. DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.25](https://doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.25)

8. Vatamaniuk, O., Ostroverkh, P. and Salovskyi, O. (2021), “Basic institutions and economic development in central- and eastern-european post-communist countries”, *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 5(40), pp. 524-534. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.245210>

9. Virchenko, V., Petrunia, Yu., Osetskyi, V., Makarenko, M. and Sheludko, V. (2021), “Commercialization of Intellectual Property: Innovative Impact on Global Competitiveness of National Economies”, *Marketing and Management of Innovations*, vol. 2, pp. 25-39. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.2-02>

Стаття надійшла до редакції 14.01.2024 р.